

ATMINTIES TEKSTAS

Parduoti knygą dabar ne taip paprasta. Ant prekystalių guli ne tik Vinco Kudirkos *Raštai*, kurių laukėme 50 metų, bet ir Kęstučio Girniaus *Partizanų kovos Lietuvoje*, už kurias dar neseniai būtume mokėję didelius pinigus. O štai Leonardo Gutausko *Vilko dantų karoliai* išnyko per keletą dienų. Ir tiražas jų didelis – 30 000, ir autoriaus, kaip romanisto, niekas dar padoriai nepažino. Tai kurgi populiarumo paslaptis? Be abejonės, įtakos turėjo dailininko Gutausko ir poeto Gutausko vardai. Bet šito, man rodos, nebūtų užtekę. Tiesa, pareklamavo leidykla, anotacijoje parašiusi, kad romane yra „drastiškų epizodų iš gatvės mergelių gyvenimo“. Tačiau tokia gimnazistams taikoma reklama irgi negalėjo ko nors nulemti, nes dabartiniai gimnazistai po knygynus ne itin vaikštinėja; daugiau jų sutiksi prie kokteilių baro ir valiutinių parduotuvių. Antra vertus, po Ričardo Gavelio *Vilniaus pokerio* ne ką ir nustebinsi tais „drastiškais epizodais“.

Pagrindinę reklamą *Karoliai* pasidarė patys, tiksliau, – prieš metus išspausdinti jų fragmentai. Kiekvienas romanistas, iš anksto publikuodamas kūrinio gabalus, truputį rizikuoja: prisivilios skaitytoją ar atgrasys? Gutauskas prisiviliojo. Beje, jis per daug ir nerizikavo: prieš tai ne vienam buvo rodęs romano rankraštį ir susilaukęs gerų vertinimų. Ne visada vertintojai atspėja skaitytojų reakciją, bet šį kartą atspėjo. Neatspėjo jie galbūt tik kitų vertintojų reakcijos, ypač tų, kurie tebėra *Vilniaus pokerio* nelaisvėje ir tiki, kad tas romanas bus ilgai nepralengtas. Negalėdami dovanoti likimui, taip greit išsklaidžiusiam jų iliuzijas, jie šiandien bando tai iš vieno, tai iš kito šono krimstelėti Gutauskui. Knygos tiesiai nevertina, bet lyg ruošia dirvą santūresniam vertinimui.

Tai tuštokos pastangos. Gutausko romaną peikti gali nebent tas, kas turi slaptų ketinimų arba yra susikūrus išankstinę schemą ir nori, kad rašytojas ją iliustruotų. Žmogus, tyra širdimi prisilietęs prie Gutausko knygos, galės tik gėrėtis autoriaus atvirumu, talento diapazonu, tikrai žmogiška, sakyčiau, skausmingai krikščioniška pozicija.

Mėginama Gutauskui krimstelėti dar ir dėl to, kad vis negalime išsivaduoti iš hierarchinio literatūros sudėstymo: tas romanas geriausias, tas prastesnis, anas dar prastesnis ir t. t. Lyg negalėtume turėti iš karto kelių vienodai gerų ir kelių vienodai prastų. Lyg keli labai geri būtinai turėtų vienas kitam maišyti ir būtinai liptų kits kitam ant sprando. Lyg vienas pasaulio matymas ar vienas rašymo būdas būtų šiuo tuo pranašesnis už kitą. Lyg racionalumas, groteskiški paveikslai, šurkštūs žodžiai, paradoksų griūtis būtų savaiame vertingesni už emocingumą, psichologinį tikrumą, gražiai niuansuotą frazę ir įtikinamų vaizdų slinktį.

Vilko dantų karoliai (pavadinimo prasmę skaitytojas ras kūrinio tekste) priklauso prie tų knygų, kurias reikia skaityti pačiam. Visus romanus, žinoma, reikia skaityti pačiam, bet *Karolius* – ypač. Jokios recenzijos nepakeis malonumo, kurį suteiks tekstas, jokios analizės neatskleis visų teksto prasmų. Jeigu reikėtų apibūdinti, ką Gutauskas savo romanu pasakė, turėtume kartoti garsiąją Levo Tolstojaus išvadą. Tolstojus, paklaustas, ką norėjo pasakyti *Anoje Kareninoje*, taikliai atkirtęs, kad tokiu atveju turėtų iš naujo parašyti visą romaną.

Gutausko romanas – lyg kokia pakili poema, „išgiedota“ vienu atsikvėpimu. Tokiu giliu, kad autoriui nebaisu daryti nei ekskursus, nei šuolius, nei užbėgti į priekį, nei grįžti atgal. Nebaisu, nes atsikvėpimo

užteks ilgam: atminties ir patirties šuliniai neišsenkami. Iš tų šulinių Gutauskas traukia vis naujas praeities skeveldras, stebinančias vaizduojamų dalykų pažinimu, išgyvenimų intensyvumu, moraliniu maksimalizmu, sugebėjimu viską gražiai įprasmiti, o svarbiausia – pateikti taip, kad „skeveldros“ atrodytų be galo daiktiškos, lyg vizualiai regimos, o kartu turėtų apibendrinamąjį pradą, būtų susietos su esminiais tautos istorijos momentais ir žmogaus dvasios amžiniais rūpesčiais (Antrasis pasaulinis karas ir antroji Lietuvos okupacija, trėmimai į Sibirą, tragiškas partizanų likimas, moralinė kaimo ir miesto degradacija, baimės sindromas, protestuojanti paauglystė, savarankiškumo siekimas, graužiantis kaltės jausmas, savo vietos ieškojimas, meno prigimties ir paskirties tema ir t. t).

Negailėstingas Gutausko autoanalitiko skalpelis paruošia kiekvieną buvusio ar esamo gyvenimo šukę, nuvalo ją taip, kad ji sužerėtų visomis – gražiomis ir bjauriomis – spalvomis, bet tikrai tikromis, pirmaprādėmis, gink Dieve, ne melagingomis, ne imituotomis. Kas be ko, kartais tenka truputį ir imituoti, ir restauruoti, nes juk negalima kaip niekur nieko sugrįžti prieš dvidešimt ar net keturiasdešimt metų. Bet Gutauskas taip restauruoja, kad šis restauravimas neįjuntamas: viskas, atrodo, lyg dabar klostosi. Gal tik vienažindiškai graudus, truputį autoironiškas ir kūdikiškai naivus rūkelis, sklandantis virš visko, rodo, kad čia kalba Gutauskas, subrendęs menininkas, pažįstantis skaitytojo silpnybes, o ne jo herojus Šimo Tadas, ėjęs per klampų gyvenimo purvyną atvirom akim, nuogais nervais ir tiesiu taikymu. Bet atskirti Šimo Tada nuo Gutausko nėra paprasta ir dar nežinia, ar būtina tai daryti. Visiškai sutapatinti juodviejų, žinoma, nederėtų (bent jau buitinėj plotmėj), tačiau Gutauskas nebijo sutapti, atiduodamas herojui daugybę savo biografijos faktų, perkeldamas į jo aplinką net savo draugus ir pažįstamus. Tiesa, pastaruosius jis šiek tiek užšifruoja (inicialai, vardai be pavardžių, tik jų kūrinių pavadinimai), tačiau kiekvienam, geriau pažįstančiam Gutausko aplinką, nėra jokio vargo juos iššifruoti. Nuo to romanas nepasidaro nei reportažinis, nei dokumentinis, o tik įgyja naujų prasmės niuansų. Juk tiems, kurie žino, kad Aušros Vartų Marija yra ne tik Marija, bet dar ir Barbora, paveikslas šventumas nesumažėja, tik pasipildo nauju turiniu.

Nors romane aprėpiamas ilgas laikotarpis (maždaug nuo 1940 iki 1988 metų), bet niekur nematyti, kad laiko trukmė bent kiek autorių varžytų, verstų jį nuobodžiai ką atpasakoti ar sieti įvykius priežasties ir pasekmės ryšiais. Gyvenimas teka plačia vaga, su smulkiomis detalėmis, bet jis neprimeta autoriui savo valios. Autorius visur jaučiasi laisvas, nes remiasi tik tuo, kas tikrai įstrigę jo sąmonėje, ką jis gali pateikti kaip autentišką patyrimą (arba girdėtą kitų patyrimą), nekomentuodamas ir nevertindamas to, kas priklauso ne jo išgyvenimų ir pamąstymų sričiai. Todėl iš paviršiaus romanas gali pasirodyti kiek fragmentiškas, be aiškesnės struktūrinės ašies (kai kuriuos epizodus galėtume nesunkiai sukeisti vietomis), tačiau viską išperka pasakojimo autentiškumas ir epizodų įspūdingumas.

Epizodus Gutauskas jungia labai paprastu, tiesiog elementariu principu, žinomu dar iš devynioliktojo amžiaus prozos: „O dabar dar sykį užmeskim akį į Šimo Tada...“ ir pan. Šios familiarios jungtys pačiam Gutauskui nėra reikalingos, jos taikomos skaitytojui, mėgstančiam nuoseklumą, logiką ir norinčiam kuo greičiau susigaudyti, apie ką kalbama. Svarbesnės autoriui yra dvasinės jungtys, kurios konkretizuojamos įtemptu, iki užsimiršimo ir ekstazės einančiu kalbėjimo ritmu, sąžinės sąskaitų suvedinėjimu, išpažinties tonu, noru materializuoti atmintį – raidėmis ir žodžiais užrašyti chaotišką jos bruzdesį, užrašyti ir padėti šalia savęs, nes kitaip neįmanoma išsivaduoti nuo slegiančio ir kankinančio jos svorio. Vieną savo epizodą autorius tiesiog vadina „atminties tekstu“. Tą terminą galima taikyti ir visam romanui.

Gutausko rašymas – tai bandymas kuo tiksliau užfiksuoti viską, kas vieną gražią dieną, griuvus užtvankai, išsilieja iš perpildyto atminties rezervuaro. Kodėl šios užtvankos griuvo, gal ir pats autorius

negalėtų atsakyti, bet taip jau atsitiko: kartą ėmė ir pradėjo klostytis sakiniai, kokie susiklosto tik intymią vienatvės valandą, žiūrint į plazdančią židinio liepsną, jaučiant, kad kambario prietemoje kažkas sėdi ir klauso, bet tu pasakoji ne tiek jam, kiek sau. Truputį ir jam, bet sau daugiau. O gal tiksliau – sau per jį. Tai kalbėjimas, kai norima ne tiek pasakyti, kiek suprasti, išsiaiškinti, įvertinti, pakylėti save ant pjedestalo ar nutrenkti į bedugnę, paieškoti savyje atramos, kai viskas slenka iš po kojų. Tik toks kalbėjimas Gutauskui atrodo vertingas, tik toks yra tikriausias ir teisingiausias, nes jis eina iš sąjaučios ir įkvėpimo. Tik tokią valandą prabyla tikrasis „aš“. Tai, ką vėliau patvarko protas ir ranka, derindamiesi prie situacijų ir skonių, jau yra ne tiek vertinga, nes tai daroma lyg iš reikalo, lyg per jėgą. „Atmintis kaip norėjo“ (p. 94). „Vaikščiojimas sąjaučios, sąjaučios ir nesąjaučių asmenimis – tai trečioji jo profesija“ (p. 307). Tokios ir panašios tezės romane šmėkšteli ne kartą. Šitokių nuostatų Gutauskas laikosi tapydamas, laikosi jų ir rašydamas. Ypač šioje knygoje.

Sugebėjimas žodžiais užfiksuoti čia pat gimstantį vaizdą, parodyti, kaip jis auga, rutuliojasi, kinta, susijungia su kitais vaizdais, kaip kūrybinė sąjaučia lyg ugnikalnis išmeta netikėtą metaforą ir tiksliai persmelkia žmogaus poelgio psichologinį pagrindą, – toks sugebėjimas yra pagrindinis magnetas, traukiantis skaitytoją vis gilyn ir gilyn į tekstą, kol užverčiamas paskutinis puslapis. Užverčiamas truputį nustebus dėl autoriaus nuoširdumo ir kūrybinės energijos.

Pradžioje buvo žodis, – sakoma Šventajame Rašte. Tą galėtų pakartoti ir Gutauskas. Žodis jam yra didysis stebukladarys, galintis sustingdyti chaotišką dvasios lavą, suteikti jai formą, pavidalą, padaryti ją ne tik amžinai gyvą, bet ir suprantamą kitiems. Ne veltui pirmojoje romano redakcijoje autorius net buvo įdėjęs eiliuotą himną žodžiui. Paskutinėje redakcijoje himno neliko, bet vis tiek liko ta pati pagarba ir žodžiui, ir grafinei jo išraiškai – raidei, nes „niekas taip tobulai nenugludina kaulų ir laiko skeveldrų, kaip tos auksinės darbščiosios skruzdėlės – raidės“ (p.16). Gutausko požiūris į žodį visai kitoks negu kadaise keturvėjininkų, norėjusių žodį išvaduoti iš „pasenusių prasmės riešukučių“ ir paleisti skrieti vieną. Gutauskas tik labai retai padaro kokį formalesnį eksperimentą (sujungia kelis žodžius į vieną, atsisako skrybos), bet ir tada jis turi aiškų tikslą – nori atkurti natūralesnį kalbos ritmą ir intonaciją. Šiaip jo žodis gyvas tik kontekste ir visados sodrus, lankstus, originaliai žėrintis, kuriantis intymią, tolerantišką atmosferą, kur dominuoja ne griežti minties posūkiai, o minkšti perėjimai, išlygos, niuansai, papildymai, abejojimai. Apskritai Gutausko romanas yra kilęs iš dvejonų, meilės, kančios ir vilties, o ne iš pasitikėjimo, keršto, smerkimo ir ciniškos pozos. Kadangi pirmųjų vertybių mūsų gyvenime labai trūksta, kažin ar ne jų ilgesys prisidėjo prie to, kad romanas buvo greit išpirktas.

Vilko dantų karoliai žavi ir dėl neeilinės kūrėjo vaizduotės. Turiu galvoje ne fantazavimus, o gebėjimą įsijausti, išplėtoti detalę, žaisti asociacijomis, konstruoti nestandartišką, giliai įstringantį paveikslą. Pakanka perskaityti epizodą, kur „dochodiagos“ lagerininkai naikina žiurkes (p. 19–21), kad įsitikintum, jog kitas ir šimtą kartų tai matęs nesugebėtų taip įspūdingai (net su graudžiu humoru) visko perteikti, kaip tai padarė Gutauskas, geriausiu atveju tik girdėjęs apie tokį dalyką. Pakanka prisiminti jaudinančią istoriją apie gandralizdyje apsigyvenusią nužudyto partizano vėlę (p. 237–245), kad suprastum, kaip subtiliai autoriaus vaizduotė pakuždėjo tokios temos sprendimą ir kaip šitoks sprendimas leido ir natūralumo įspūdį išsaugoti, ir perteikti vaiko santykį su didžiaisiais mūsų tautos išgyvenimais. O spektaklis ant sniego? O pastangos imituoti laukinės genties vyro viliones? O knygos deginimo aprašymas? Visa tai neeilinių pagavų ir neeilinio įsivaizdavimo vaisius.

Kai knygoje yra pagrindinės vertybės – prasmingas žodis, nuoširdus kalbėjimas ir neeilinė vaizduotė, visa kita savaimė išsidėsto tikslingai: ir atviri svarstymai, ir kultūrinio pobūdžio aliuzijos bei

reminiscencijos (Gutauskas nuolat operuoja pasaulio menininkų ir literatų vardais), ir faktinė medžiaga, ir etnografinės kaimo bei miesto buities spalvos. Autoriui nebaisu, kad vienas ar kitas momentas jį nutemps į šoną, nes viską vairuoja ir viską sulydo menininko intuicija. Apie ją pastaruoju metu mes pernelyg retai šnekame pasidavę kūrinio problemų ir struktūrų analizėms.

1991, birželio 24 d.

Albertas Zalatorius, *Literatūra ir laisvė*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 325–330.